

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри німецької
філології
ДВНЗ «Прикарпатський
національний
університет імені
Василя Стефаника»

ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Сучасна парадигма наукового знання спрямована на комплексний та антропоцентричний підходи до розуміння національної ментальності. Стверджується доцільність аналізу ментальної специфіки етносу у взаємозв'язку із його культурою та мовою як засобом її вербалізації.

На сучасному етапі лінгвістичних досліджень у руслі антропоцентризму став актуальним інтерес вчених до понять, які є ключовими для етносу чи його представників на певному етапі їх існування у просторі і часі та у діахронії. Ще Л. Вайсгербер зауважив, що мова є дзеркалом, засобом і силою історії [19, с. 109]. Щоб краще зрозуміти своєрідність німецької ментальності і культури, варто простежити, як на вони формувалися і розвивалися, що і сформувало **актуальність** нашого дослідження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема вивчення відображення мовою мисленневих структур, притаманних певному етносу, сягає від В. фон Гумбольдта та О.О. Потєбні до наших часів. У сучасних дослідженнях національна ментальність трактується як своєрідний тип, образ мислення, соціально-психологічні установки, специфічний спосіб сприйняття об'єктивної реальності [2; 3; 4; 5; 6; 13]. Складниками ментальності визначають колективну пам'ять, соціальні уявлення та відносини, колективні емоції, почуття і настрої, норми, цінності та ідеали, національний характер та темперамент, ментальні репрезентації культури, стиль мислення, поведінкові зразки, національну ідентичність і мову [2; 3; 4; 5; 6; 13]. Динаміка розвитку національної ментальності етносу, за словами П. Дінцельбахера, адаптується до історико-соціальних обставин та певної епохи [4, с. 23–28].

Аналіз досліджень проблеми. Питання дослідження взаємозв'язку мови та національної ментальності є одним із важливих у філософії, соціальній лінгвістиці, лінгвокультурології.

Вчені акцентують увагу на взаємозв'язку суспільної свідомості й ментальності нації, економічного та політичного устрою, ментальності і культури, зокрема народної культури (фольклор, релігія, а також типові для конкретного народу оселі, костюми, господарські та художні промисли). Доцільність аналізу ментальної специфіки етносу у взаємозв'язку із його культурою та мовою як засобом вербалізації цієї специфіки стверджується у дослідженнях таких науковців, як А. Вежбицька [1], А.М. Приходько [6], О.М. Ракітіна [7], О.С. Селіванова [8], О.Б. Ткаченко [9], А.О. Флакман [10], М.А. Хакуй [11].

Об'єктом дослідження є особливості національної ментальності німецького народу, **предметом** – основні фактори їх формування. **Завдання** дослідження полягає у спостереженні за вербальною репрезентацією концептосфери німецького етносу у діахронії з метою встановлення історико-культурних деформацій її складових.

На формування національної ментальності німецького народу вплинули історичні особливості. Німецька національна свідомість сформувалась під впливом геополітичних та історичних особливостей. Природні умови країни сприяли відокремленню територій. А.О. Флакман зазначає, що наявність природних меж у вигляді гір, пагорбів, річок і озер призвела до появи культурних і політичних кордонів між регіонами, появи величезної кількості діалектів і багатовікової роздробленості. Лише у 1990 році відбулося об'єднання країни [10, с. 144–169]. Тому одним із факторів становлення національної ментальності німецького народу є регіоналізм – відособленість різних складових німецької територіальної єдності та відсутність цілісної державності протягом тривалого періоду історичного часу, коли на території сучасної Німеччини існувало до 360 самостійних князівств із власними релігійними, культурними, соціальними нормами.

Важливими факторами впливу, що детермінували сучасну ментальність німецького народу в історичному аспекті, вважаються перебування країни під владою націонал-соціалістичної партії, розв'язання Другої світової війни та поразка у ній. Очевидно, наслідки цього періоду історії спровокували психологічні зрушення у духовній культурі етносу, що виявляють себе сьогодні, насамперед, у прагненні до індивідуалізму та відокремленні від стандартизації «типовий німець» [10, с. 144–169]. Як стверджують соціологічні дослідження, проведені після об'єднання Німеччини, лише кожен п'ятий німець висловлював гордість своєю належністю до громадян цієї держави [10, с. 144–169].

Орієнтуючись на дослідження цінностей німецького народу XV – XIX століть істориком П. Мюнхом (Peter Münch), Г. Баузігер (H. Bausinger) наголошуює, що моральні орієнтири ментальної сфери сучасного німецького народу характеризуються симбіозом традиційних та нових цінностей. Зокрема, результати репрезентативного опитування громадян Німеччини 90-х років XX століття демонструють такі панівні орієнтири, як *Ordnung* (порядок), *Fleiß* (старанність), *Pünktlichkeit* (пунктуальність) [11, с. 30]. П. Мюнх стверджує, що такі фундаментальні цінності закріпилися в німецькій свідомості у XVIII столітті [16, с. 9], адже саме цьому періоду притаманні такі центральні чесноти, як *Ordnung* (порядок), *Fleiß* (старанність), *Disziplin* (дисципліна), *Sparsamkeit* (ощадливість).

Історично обґрунтовані специфічні риси ментальності німецького народу не змінюються по своїй суті та не нівелюються, а модифікуються та отримують нові трактування. *Ordnung, Disziplin, Fleiß, Pünktlichkeit* залишаються головними складовими частинами німецької ментальності, але по-різному актуалізуються у різні історичні епохи [16, с. 9].

З кінця X ст. в історичних джерелах з'являється думка про поділ суспільства на три стани, кожен з яких виконує свою чітко окреслену функцію: ченці (*Beter*) молитвою прагнули забезпечити прихильність Вищої сили (Бога), воїни (*Krieger*) діяли за допомогою зброї, а робітники (*Arbeiter*) – забезпечували всіх засобами до існування [10, с. 116–144].

До XII століття лицарство утворило замкнутий привілейований стан, члени якого були позбавлені від податків та передавали своє звання в спадщину як титул [10, с. 116–144]. Отже, у суспільстві з'являвся свій уклад життя, встановлювався порядок, складалася суспільна ієрархія, а кожен прошарок населення виконував свою роботу. Важкий побут і постійні війни в епоху раннього Середньовіччя приводили до жорстокості, а оскільки розвиток суспільства відображається в його культурі, то одним з найяскравіших прикладів епічних творів того часу є, на думку деяких дослідників, "*Nibelungenlied*" («Пісня про Нібелунгів») [10, с. 116–144]. Історичною основою епосу є загибель бургундського королівства у 437 році та смерть гунського правителя Аттіли в 453 році.

Зауважимо, що на тому історичному етапі існування германського етносу, коли виникає та розвивається епос, не спостерігається відокремлених в особливу сферу інтелектуальної діяльності знань про природу, історію, філософію, художню літературу чи театр, тобто саме епос давав завершену та універсальну картину світу.

Вже на початку XIX століття німецькі романтики підкреслювали національний характер «Пісні про Нібелунгів». А.Я. Гуревич підкреслює, що А.-В. Шлегель та брати Грімм співвідносили її з «Іліадою», бачачи в цьому епосі *продукт народного духу* [2, с. 19]. Тому на основі цього твору доцільно простежити формування ключових рис характеру німців у ранньому Середньовіччі та їх вплив на становлення ментальності.

Найяскравішим представником героїчного минулого у творі є Гаген – жорстокий, холоднокровний, вірний васал свого сюзерена: "*Und wär es anders niemand als Hagen der Degen. / der kann im Übermute wohl der Hochfahrt pflegen*" [17].

Прямий та впертий, Гаген зображується як гордий, принциповий і найнебезпечніший противник Зіґфрида у дворі Бургундського правителя. Такі риси характеру цього персонажа підкреслюються лексикою, яка використовується для опису героя: іменник "*der Degen*" має в німецькій мові подвійну семантику – він означає як кинджал, меч, так і (в поетичному сенсі) лицаря. Використання цієї лексеми має на меті продемонструвати такі риси характеру Гагена, метафорично перенесені з властивостей меча як виду зброї та обладунків лицарів, як *міцність, твердість, небезпечність*.

Особливістю німецького героїчного епосу є невід'ємний взаємозв'язок радості та страждань і смерті, які ніби передбачені одні іншими у своїй єдності. Фаталізм пояснюється давньою вірою германців у Долю, яку слід прийняти за можливості активно, не уникаючи її. Вказівка на таке сприйняття дійсності міститься у перших рядках твору: "*Viel Wunderdinge melden die Mären alter Zeit / von preiswerthen Helden, von großer Kühnheit, / von Freud und Festlichkeiten, von Weinen und von Klagen. / von kühner Recken Streiten mögt ihr nun Wunder hören sagen*" [17]. Очевидно, з метою підкреслити таку двоїстість у сприйнятті навколишньої дійсності давніми германцями, автор використовує антитезу, ніби попереджаючи читача заздалегідь про страждання, які чекають на героїв епосу попереду: він зможе дізнатися *«про радість та святкування, про сльози і жалі»* ("*Von Freud und Festlichkeiten, von Weinen und von Klagen*") головних героїв. Твір насичений натяками на майбутні нещастя героїв, а опис їх прагнень, мрій майже постійно перегукується із зображенням наслідків. Наприклад, вже пророкування майбутнього вінчання Крیمхільди та Зіґфрида містить посилання на вбивство героя ріднею дружини та на пізнішу жорстоку помсту вдови за таку підлість: "*Das war derselbe Falke, den jener Traum ihr bot, / den ihr beschied die Mutter. Ob seinem frühen Tod / den nächsten Anverwandten gab sie blutgen Lohn!*" [17]. На це вказує метафоричне зображення сну про сокола, що символізує майбутню зустріч із Зіґфридом ("*das war derselbe Falke, den jener Traum ihr dot*"), проте нам відразу ж пропонується дізнатись про його швидку смерть ("*ob seinem frühen Tod*"). Очевидно, необхідність кривавої помсти вважалась неодмінним атрибутом побуту наповненого війнами існування давніх германців.

Ієрархічна відмінність у соціальних становищах демонструється у «Пісні про Нібелунгів» описом гострого протиставлення васально-сюзеренних відносин. Чітка нерівність залежного та детермінантно вірного васала та його сюзерена виявляє себе у всіх сферах суспільних відносин – від духовної до військової. Наприклад, Зіґфрид з обуренням відмовляється розпочати поєдинок із васалом Гунтера Ортвіном, мотивуючи це їх суспільною нерівністю: "*<...> Nicht wider mich vermessen darfsich deine Hand: Ich bin ein reicher König, du bist in Königs Lehn: wohl dürfen deiner Zwölfe mit Streit mich nimmer besteh.*" [17]. Категорична неправомірність поєдинку підкреслюється використанням автором модального дієслова "*dürfen*", семантика якого є маркером суворої заборони, продиктованої законом. Ортвін не сміє підняти руку на Зіґфрида ("*Nicht wider mich vermessen darf sich deine Hand*"), адже він є лише васалом, а соціальне становище нідерландця визначається його королівським походженням та статусом майбутнього правителя.

Умови життя у середньовічному суспільстві спровокували специфічність міжособистісних відносин індивідів, вирішальну роль у яких відігравала силова сторона справи. Це сприяло становленню таких рис етнопсихології давньогерманського народу, як войовничість та жорстокість. Докази цього ми знаходимо на сторінках «Пісні про Нібелунгів»: Зіґфрид приїхав у Бургундію, керуючись наміром одружитись із королювною, проте починає розмову із братами Крیمхільди, вигукуючи войовничі погрози завоювати їх територію: "*Seid ihr nun so verwogen,*

wie euch die Sage zieht, So frag ich nicht, ists Jemand lieb oder leid: Ich will von euch erzwingen was euch angehört, Das Land und die Burgen unterwerf ich meinem Schwert.” [17]. Лицар, приїхавши із мирним наміром, все одно погрожує підкорити державу та її населення своєму мечу (“*das Land und die Burgen unterwerf ich meinem Schwert*”). Лицар чітко стверджує, що відбере у бургундців те, що їм належить (“*Ich will von euch erzwingen was euch angehört*”), вважаючи це своїм правом.

Отже, «Пісня про Нібелунгів» ілюструє поведінку персонажів, яка віддзеркалює їхні риси характеру та ментальність німецького народу у ранньому Середньовіччі. Значущими рисами персонажів твору є *дотримання правил і законів*, що ґрунтуються на чіткої *окресленій ієрархічній відмінності у соціальних становищах героїв*.

XIII століття в Німеччині характеризується затвердженням готичного стилю в мистецтві, що став визначальним напрямком у розвитку культури всієї середньовічної Європи [10, с. 144–160].

На думку Г. Баузінгера (H. Bausinger), Реформація та Мартін Лютер, з якими пов’язують становлення німецької нормативної мови, а також діяльність видатних німецьких класичних філософів стали прерогативними факторами впливу на формування сучасної ментальності німецького народу [11, с. 96; 13, с. 15]. Такої ж думки дотримується П. Мюнх (P. Münch), наголошуючи на тому, що період становлення сучасних домінуючих рис німецької ментальності припадав на саме XVIII століття, тобто післяреформаційний період. Історик стверджує, що ще у XVI столітті німецькому народу приписували такі риси характеру, як надмірна любов до різноманітних радостей життя, тяга до алкоголю, відсутність міри та самоконтролю [16, с. 14]. До боротьби з таким світосприйняттям закликає у 1520 році Мартін Лютер у своїй праці “An den christlichen Adel deutscher Nation”, проголошуючи порядок (*Ordnung*) волею Бога, який створив верховну владу з метою його дотримання [13, с. 56–57]. Найвагомим його внеском у розвиток літератури в цей період були духовні пісні й гімни та переклад Біблії німецькою мовою [16, с. 132–134].

М. Опарин у праці «Языковая репрезентация базового этноспецифического концепта: синхронно-диахронный аспект» (2010 рік) стверджує, що на середину XVII століття вже налічувалося понад 60 паремій, які відображали ціннісне ставлення до порядку (*Ordnung*) та інтерпретувалися суспільною свідомістю німецького народу: “*Ordnung ist in allen Dingen gut*”, “*Ordnung muss man nach den Leuten richten und nicht die Leute nach der Ordnung*” та багато інших. У цих пареміях стверджується розуміння порядку як імперативного в усіх сферах людського існування, визначального у процесі керування державою, репрезентується необхідність використання порядку в інтересах людини. На початку XVIII століття Іммануїл Кант характеризує німців вже як націю, яка любить порядок, дисципліну та чистоту, працюючу та економічну [5, с. 101].

Протягом наступних двох століть порядок (*Ordnung*) як ключова ментальна риса німецької нації розвивався та модифікувався. Проаналізувавши історико-соціологічні праці, присвячені формуванню німецької етнічної психології, М. Опарин стверджує, що період кайзерівської Німеччини та Ваймарської республіки характеризується інтерпретацією порядку (*Ordnung*) в межах його репрезентації як дисципліни (*Disziplin*) та слухняності (*Gehorsam*) [5, с. 103].

У XVIII столітті німецька культура продовжила свій розвиток під знаком буржуазного Просвітництва. Відомими літераторами цієї епохи були поети Г. Клопшток (1724–1803) та М. Віланд (1733–1813) [10, с. 144–160].

XIX століття стало дуже важливим етапом у німецькій історії, оскільки Німеччина досягла національної єдності і стала однією з найбільш економічно потужних і політично сильних світових держав. За умов швидкого економічного підйому розвивалися різні галузі культури. Вершиною музичної творчості вважаються твори Л. Бетховена, а літературного – Й.В. Гете. Засновником романтичного напрямку в літературі став барон Гарденберг, відомий під псевдонімом Новаліс (1772–1801), а його теоретиками – брати Шлегель. Романтизм у музиці представлений композиторами К.М. Вебером (1786–1826) і Т.А. Гофманом (1776–1822). Приблизно у цей же час у Німеччині працювали композитори Ф. Мендельсон-Бартольдї (1809–1847), Р. Шуман (1810–1856), Р. Вагнер (1813–1856) [Там само]. Першим представником класицизму в німецькій літературі став Г. Лессінг (1729–1781), який обґрунтував реалістичну естетику національної німецької літератури. Великими представниками німецького (Ваймарського) класицизму були Й.В. Гьоте (1749–1832), Й.Ф. Шіллер (1759–1805) [10, с. 144–160].

Трагічні події XX століття в історії Німеччини стали важкими ударами для німецької культури.

Аналізуючи особливості ментальних характеристик німців періоду панування націонал-соціалізму, деякі історики стверджують, що базисне для етнічної психології цього народу прагнення до впорядкування навколишнього світу та власного внутрішнього виміру виявлялося та характеризувалося в цей час як *Kalkulierbarkeit* (передбачуваність), *Gewissheit* (впевненість), *Effizienz* (ефективність), *Zuverlässigkeit* (надійність), *Sicherheit* (безпека) [16, с. 128]. Б. Нусс пов’язує з розумінням порядку також обов’язок (*Pflicht*) та національну готовність німців підкорятись авторитету [16, с. 128]. Друга половина XX ст. характеризується домінантністю серед складників порядку його фактичної реалізації у забезпеченні безпеки (*Sicherheit*) та стабільності (*Stabilität*) Опитування німецьких громадян, проведені Г. Баузінгером (H. Bausinger), засвідчують, що і на початку XXI століття ця ментальна риса не втратила своєї базової позиції в етнопсихології німецького народу [10, с. 103; 18, с. 87].

Отже, етнічна ментальність німецького народу, її специфічні риси розвивались у хронологічному аспекті під впливом історичних, соціальних, географічних та геополітичних обставин. Прагнення до впорядкування зовнішнього та внутрішнього світу як ключова риса німецької етнопсихології почало формуватися ще у ранньому Середньовіччі, переживаючи у процесі власного розвитку валоративні зміни як у сфері інтерпретації, так і у сфері своєї потенційної реалізації. Взаємозумовлена система залежності мови, мислення та культури народу спроектувала відображення цих процесів у працях педагогів, філософів, мислителів своїх епох та в творчості представників культурно-мистецького виміру.

Література:

1. Вежбицкая А. Язык: культура: познание. М.: Слово, 1997. 489 с.
2. Гуревич А.Я. Проблема ментальностей в современной историографии. Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. Вып. 1., М.: Наука, 1989. 226 с.
3. Гуревич А.Я. Средневековый героический эпос германских народов. Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах: вступ. статья. М.: Художественная литература, 1975. 750 с.
4. Дінцельбахер П. Історія європейської ментальності. Серія «Культурологія» / за ред. П. Дінцельбахера. К.: Літопис, 2004. 722 с.
5. Опарин М.В. Языковая репрезентация базового этноспецифического концепта: синхронно-диахронный аспект: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка»; Курганский государственный университет. Ижевск, 2010. 22 с.
6. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 322 с.
7. Ракитина О.Н. Признаки концепта ГОРА и их актуализация в значении слова (на материале русских и немецких сказок). Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста. Ч. 2. Волгоград, 2003. С. 291–192.
8. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
9. Ткаченко О.Б. Мовні критерії національної ментальності. Нова філологія. 2001. № 1. С. 23–65.
10. Флакман А.А. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки»; Нижегородский государственный лингвистический университет имени Н.А. Добролюбова. Нижний Новгород, 2005. 191 с.
11. Хакуй М.А. Лингвокогнитивные способы экспликации ментальности личности Джона Голсуорси (на материале романа «Сага о Форсайтах»): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка»; Адыгейский государственный университет. Майкоп, 2011. 271 с.
12. Bausinger H. Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen? München: C.H. Beck Verlag, 2005. 89 s.
13. Craig G.A. Über die Deutschen. München: Verlag C.H. Beck, 1991. 392 s.
14. Luther M. An den Christlichen Adel deutscher Nation: Frühneuhochdeutsche Texte. Ausgewählt und eingeleitet von G. Kettmann. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1971. 304 s.
15. Müller J.-D. Das Nibelungenlied. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2002. 176 s.
16. Münch P. Ordnung, Fleiß und Sparsamkeit. Texte und Dokumente zur Entstehung der “Bürgerlichen Tugenden”. München: Carl Hanser Verlag, 1984. 146 s.
17. Nibelungenlied. URL: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/das-nibelungenlied-5833/1>
18. Nuss B. Das Faust-Syndrom. Ein Versuch über die Mentalität der Deutschen. Bonn; Berlin: Bouvier Verlag, 1993. 213 s.
19. Weisgerber L. Das Menschheitsgesetz der Sprache. 2. Auflage. Heidelberg: Quelle & Meyer Verlag, 1964. 202 s.

Анотація

**Н. КОРОЛЬОВА. ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОГО НАРОДУ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена дослідженню питання специфіки етнічної ментальності німецького народу. Визначено окремі історичні чинники ментальності німецького народу. Встановлено лексику, що сприяє інтерпретації національних рис характеру представників зазначеного етносу.

Ключові слова: давні германці, етнічна ментальність, ментальні риси.

Аннотация

**Н. КОРОЛЁВА. ФОРМИРОВАНИЕ МЕНТАЛЬНОСТИ НЕМЕЦКОГО НАРОДА:
ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ**

Статья посвящена исследованию вопроса специфики этнической ментальности немецкого народа. Определены отдельные исторические факторы ментальности немецкого народа. Установлена лексика, которая способствует интерпретации национальных черт представителей указанного этноса.

Ключевые слова: давние германцы, этническая ментальность, ментальные черты.

Summary

**N. KOROLIOVA. FORMATION OF THE MENTALITY OF GERMAN PEOPLE:
LINGUOCULTURAL ASPECT**

The article deals with the ethnic specificity of the German mentality. There are determined separate historical factors of mentality of the German people. Also is found the vocabulary, which contributes to the interpretation of the national traits of the representatives of this ethnic group.

Key words: ancient German people, ethnic mentality, mental traits.